

alle kanten op

zich indekte, en dat hij zich ongrijpbaar maakte voor aantijgingen van atheïsme. Ze hebben hem nooit op atheïsme kunnen pakken. Ik veronderstelde in mijn eerste jaren dat dit een voldoende reden was voor Spinoza's gebruik van de term 'God' als een metafoor voor de natuur. Dus dat hij feitelijk een atheïst was die dat niet kon zeggen zonder in grote problemen te komen.

Pas later merkte ik dat hij in sommige passages in zijn brieven fulmineert tegen mensen die hem beschuldigen van atheïsme. En toen bedacht ik: misschien zit het anders. Vandaag denk ik inderdaad dat Spinoza oprecht is wanneer hij zegt dat hij geen atheïst is. Al datgene wat wij tot nu toe hebben toegedragen aan God, in termen van ontzag en transcendentie en overgeleverd zijn aan iets groters dan wij-

zelf: dat kent Spinoza nu toe aan de immanente God die in de natuur zit. Hij buigt de knie voor de natuur en heeft oprecht ontzag voor wat hij in de natuur ontdekt.'

Dat Spinoza over de natuur als God spreekt, komt dus voort uit zijn ervaringen van ontzag voor de natuur, over een werkelijkheid die de mens overstijgt en draagt, zonder in absolute zin transcendent te zijn? Betekent dat dan ook dat er voor Spinoza geen persoonlijke God is?

'Inderdaad. Hij is het bijvoorbeeld niet eens met het beeld van de natuur als de kale grondstof waarmee een transcendente Kunstenaar aan de slag gaat, zoals een beeldhouwer aan de slag gaat met een stuk klei. Spinoza denkt de Grote Maker weg. Niet dat hij die ontkent, hij is immers geen atheïst! Maar de Maker zit er niet buiten, maar erin. In de klei. Het vormgevende principe van de materie zit dus volgens Spinoza in de materie zelf. De natuur maakt zichzelf. Zo is God zelf voortdurend in wording.'

Maar levert dat geen moeilijkheden op voor de hedendaagse kosmologie? Immers, de theorie van de oerknal stelt dat het heelal en alle materie erin een begin had. Heeft God dan ook een begin?

'Daar zitten ook voor mij de spannende hersenkrakers. Stel dat het heelal een begin heeft, dan veronderstel je al gauw een principe dat van buiten dat heelal tot stand heeft gebracht. En dan kom je al gauw uit bij het traditionele beeld waarin God op een gegeven moment het heelal geschapen heeft. En nee, dat verhoudt zich niet tot wat Spinoza zegt. Voor Spinoza moet je de oorzaak van alles, van het materiebegrip en van het heelal, immanent denken. Er is geen transcendentie. Dat is voor hem een fundamenteel principe.

Dat betekent dus ook dat de oerknal geen absoluut begin kan zijn. Het moet een fase zijn in een eeuwigdurend proces. De vraag is dan: waardoor is de oerknal veroorzaakt? Dan kun je daar God veronderstellen, zoals sommige christenen doen. Maar Spinoza denkt een andere kant op, verder de materie in. Misschien dat Spinoza's denken verenigbaar is met de oneindig kleine kwantumsingulariteit die volgens sommige theorieën aan het begin staat van de oerknal. En wie weet, is er ooit een ander heelal geweest dat in elkaar is gestort, enzovoorts. Hoe het ook mag zijn, het punt van Spinoza is dat je niet meer kunt terugvallen op een transcendente bron en dat het geheim van alles in de materie zit en niet erbuiten.

Beschouwt u Spinoza als een religieus mens?

'Ja, dat zegt hij zelf ook consequent. Hij is religieus omdat hij ontzag voor de natuur ervaart.'

Is het dan niet eigenaardig dat Spinoza juist door veel atheïsten wordt omarmd?

'Nee, het past helemaal bij hun atheïsme. Zij gebruiken Spinoza om hun atheïsme te onderbouwen. Ze hebben daarbij natuurlijk gelijk in die zin dat Spinoza een traditioneel transcendent godsbegrip verwerpt. Het is allemaal immanent, het zit in de materie en meer dan natuur is er niet.

Maar ze hebben géén gelijk in die zin dat ze de religieuze dimensie die Spinoza in de materie projecteert en die eeuwenlang door alle religies naar buiten werd geprojecteerd, dat ze die dimensie niet zien. Spinoza is ten volle een gelovige in de God zoals hij die verkondigt en bespreekt in zijn filosofie. Maar toegegeven, dat is wel een totaal andere God dan die verkondigd wordt in de kerk.' ■

Spinoza, Ethica

VERTAALD, TOEGELICHT EN SAMENGEVAT DOOR
MAARTEN VAN BUUREN. AMBO/ANTHOS,
AMSTERDAM 2017. 461 BLZ. € 34,99.